

TEMA 26. La llibertat, la llei i la consciència

Déu ha volgut la llibertat perquè l'home cerqui sense coaccions el seu creador i redemptor.

1. La llibertat dels fills de Déu

La llibertat humana presenta diverses dimensions. La *llibertat de coacció* és la que posseeix la persona que pot realitzar externament el que ha decidit de fer, sense imposicions o impediments d'agents externs; així es parla de llibertat d'expressió, de llibertat de reunió, etc. La *llibertat d'elecció o llibertat psicològica* significa l'absència de necessitat interna per triar una cosa o una altra; no es refereix ja a la possibilitat de *fer*, sinó a la de *decidir* autònomament, sense estar subjecte a un determinisme interior. *En sentit moral*, en canvi, la llibertat es refereix a la capacitat d'afirmar i estimar el bé, que és l'objecte de la voluntat lliure, sense que la persona estigui esclavitzada per les passions desordenades i el pecat.

Déu ha volgut la llibertat humana perquè l'home «cerqui sense coaccions el seu creador i, adherint-s'hi lliurement, arribi a la perfecció plena i felicitat. Així, doncs, la dignitat de l'home exigeix que actuï segons una elecció conscient i lliure, és a dir, mogut i induït personalment des de dins, i no pas sota la pressió d'un cec impuls interior o de la mera coacció externa. L'home abasta aquesta dignitat quan, alliberant-se de qualsevol esclavitud de les passions, encaixa el seu fi mitjançant la lliure elecció del bé i quan, amb interès constant, es procura eficaçment els ajuts adients»¹.

La llibertat humana plena —la llibertat de la coacció exterior, de la necessitat interior i de les passions desordenades— conté un valor immens, perquè fa possible l'amor (la lliure afirmació) del bé perquè és el bé i, per tant, l'amor a Déu en tant que és el bé suprem. Amb aquest acte l'home imita l'amor diví i ateny el fi per al qual va ser creat. En aquest sentit s'afirma que «l'autèntica llibertat és el signe eminent de la imatge divina en l'home»².

La Sagrada Escripura considera la llibertat humana des de la perspectiva de la història de la salvació. A causa de la primera caiguda, la llibertat que l'home havia rebut de Déu va quedar sotmesa a l'esclavitud del pecat, encara que no es va corrompre per complet (cf. *Catecisme* 1739-1740). Per la seva creu gloriosa, que l'economia de l'Antic Testament havia anunciat i preparat, «el Crist va obtenir la salvació de tots els homes. Els va rescatar del pecat que els feia esclaus» (*Catecisme* 1741). Només col·laborant amb la gràcia que Déu dona per mitjà de Crist, l'home pot gaudir de la plena llibertat en sentit moral: «És per a la llibertat que el Crist ens ha alliberat» (Ga 5,1; cf. *Catecisme* 1742).

La possibilitat que l'home pequés no va fer que Déu renunciés a crear-lo lliure. Les autoritats humanes han de respectar la llibertat i no posar-hi més límits que els exigits per les lleis justes. Però alhora convé no oblidar que no n'hi ha prou amb el fet que les decisions siguin lliures perquè siguin bones, i que només tenint en compte el valor immens de la lliure afirmació del bé per part de l'home s'entén l'exigència ètica de respectar també la seva llibertat fal·lible.

¹ Concili II del Vaticà, const. *Gaudium et spes* 17. Cf. *Catecisme* 1731.

² *Loc. cit.*

2. La llei moral natural

El concepte de llei és anàleg. La llei natural, la nova llei o llei de Crist, les lleis humanes polítiques i eclesiàstiques són lleis morals en un sentit molt diferent, encara que totes tenen alguna cosa en comú.

S'anomena llei eterna al pla de la saviesa divina per conduir tota la creació al seu fi³. Pel que fa al gènere humà, es correspon amb l'etern disseny salvífic de Déu, pel qual ens ha elegit en Crist «per tal de ser sants i immaculats en la seva presència, ja que el seu amor ens ha predestinat a esdevenir fills seus per Jesucrist» (Ef 1,4-5).

Déu condueix cada criatura al seu fi d'acord amb la seva natura. Concretament, «Déu proveeix els homes de manera diversa respecte als altres éssers que no són persones: no “des de fora”, mitjançant les lleis immutables de la natura física, sinó “des de dins”, mitjançant la raó que, coneixent amb la llum natural la llei eterna de Déu, és capaç d'indicar a l'home la justa direcció de la seva actuació lliure»⁴.

La llei moral natural és la participació de la llei eterna en la criatura racional⁵. És «la mateixa llei eterna connatural en els éssers dotats de raó, que els inclina als actes i al fi que els convé»⁶. És, per tant, una llei divina (divinonatural). Consisteix en la mateixa llum de la raó que permet a l'home discernir el bé i el mal, i que té força de llei en la mesura que és la veu i l'interpret de la més alta raó de Déu, de la qual el nostre esperit participa i a la qual la nostra llibertat s'adhereix⁷. Se l'anomena *natural* perquè consisteix en la llum de la raó que qualsevol home té per natura.

La llei moral natural és un primer pas en la comunicació a tot el gènere humà del salvífic disseny diví, que només podem conèixer completament per la revelació. La llei natural «té per eix l'aspiració i la submissió a Déu, font i jutge de tot bé, així com aquell sentit segons el qual l'altre val tant com un mateix» (*Catecisme* 1955).

— *Propietats*. La llei moral natural és *universal* perquè s'estén a qualsevol persona humana, de totes les èpoques (cf. *Catecisme* 1956). «És *immutable* (cf. GS 10) i permanent a través de les variacions de la història; subsisteix sota el flux de les idees i dels costums i en sosté el progrés. Les regles que l'expressen són sempre vàlides substancialment» (*Catecisme* 1958)⁸. És *obligatòria* ja que, per tendir cap a Déu, l'home ha de fer lliurement el bé i evitar el mal, i per això ha de poder distingir el bé del mal, cosa que s'esdevé principalment gràcies a la llum de la raó natural⁹. L'observança de la llei moral natural pot ser de vegades difícil, però no és mai impossible¹⁰.

— *Coneixement de la llei natural*. Mitjançant la raó tothom pot conèixer els preceptes de la llei natural. No obstant això, de fet no tothom percep d'una manera clara i immediata tots els seus preceptes (cf. *Catecisme* 1960). Les disposicions personals de cadascú, l'ambient social i cultural, l'educació rebuda, etc. poden condicionar-ne el

³ Cf. sant Tomàs d'Aquino, *Summa Theologiae* 1-2 q.93 a.1 c.; Concili II del Vaticà, decl. *Dignitatis humanae* 3.

⁴ Joan Pau II, enc. *Veritatis splendor*, 6-VIII-1993, 43.

⁵ Cf. *loc. cit.*; sant Tomàs d'Aquino, *Summa Theologiae* 1-2 q.91 a.2.

⁶ Joan Pau II, enc. *Veritatis splendor* 44.

⁷ Cf. *loc. cit.*

⁸ «L'aplicació de la llei natural varia molt. Pot exigir una reflexió adaptada a la multiplicitat de condicions de vida, segons els llocs, les èpoques i les circumstàncies. Malgrat tot, enmig de la diversitat de les cultures, la llei natural es manté com una regla que relaciona els homes entre ells i els imposa uns principis comuns, més enllà de les diferències inevitables» (*Catecisme* 1957).

⁹ Cf. Joan Pau II, enc. *Veritatis splendor* 42.

¹⁰ Cf. *ibid.*, 102.

coneixement efectiu. Com que en la situació actual no s'han eliminat totes les seqüeles del pecat, l'home necessita la gràcia i la revelació per tal que les veritats morals puguin ser conegudes per «tothom i sense dificultat, amb una certesa ferma i sense barreja d'error»¹¹.

3. La llei divinopositiva

La llei antiga, que Déu va revelar a Moisès, «és el primer estadi de la llei revelada. Les seves prescripcions morals es resumeixen en els deu manaments» (*Catecisme* 1962), que expressen conclusions immediates de la llei moral natural. Tota l'economia de l'Antic Testament està ordenada sobretot a preparar, anunciar i significar la vinguda del Salvador¹².

La *nova llei* o llei evangèlica o llei de Crist «és la gràcia que l'Esperit Sant ens dóna per mitjà de la fe en Crist. Els preceptes externs, dels quals també parla l'Evangeli, preparen per a aquesta gràcia o en despleguen els efectes en la vida»¹³.

L'element principal de la llei de Crist és la gràcia de l'Esperit Sant, que sana l'home sencer i es manifesta en la fe que obra per l'amor¹⁴. És fonamentalment una llei interna, que dóna la força interior per fer el que ensenya. En segon lloc, és també una llei escrita, que es troba en els ensenyaments del Senyor (el discurs de la muntanya, les benaurances, etc.) i en la catequesi moral dels apòstols, que es poden resumir en el manament de l'amor. Aquest segon element no és d'una importància secundària, ja que la gràcia de l'Esperit Sant, infusa en el cor del creient, implica necessàriament «viure segons l'Esperit» i s'expressa a través dels «fruits de l'Esperit», als quals s'oposen les «obres de la carn» (cf. Ga 5,16-26).

L'Església, amb el magisteri, és intèrpret autèntica de la llei natural (cf. *Catecisme* 2036). Aquesta missió no se circumscriu només als fidels, sinó que —per mandat de Crist: *euntes, docete omnes gentes* (Mt 28,19)— abasta tots els homes. D'això es deriva la responsabilitat dels cristians en l'ensenyament de la llei moral natural perquè, per la fe i amb l'ajuda del magisteri, la coneixen fàcilment i sense error.

4. Les lleis civils

Les lleis civils són les disposicions normatives emanades per les autoritats estatals (generalment, per l'òrgan legislatiu de l'Estat) amb la finalitat de *promulgar, explicitar* o *concretar* les exigències de la llei moral natural, necessàries per fer possible i regular adequadament la vida dels ciutadans en l'àmbit de la societat políticament organitzada¹⁵. Principalment han de garantir la pau i la seguretat, la llibertat, la justícia, la tutela dels drets fonamentals de la persona i la moralitat pública¹⁶.

La virtut de la justícia implica l'obligació moral de complir les lleis civils justes. Aquesta obligació és més o menys greu segons la importància del contingut de la llei per al bé comú de la societat.

Són injustes les lleis que s'oposen a la llei moral natural i al bé comú de la societat. Més concretament, són injustes les lleis següents:

¹¹ Pius XII, enc. *Humani generis*: DS 3.876. Cf. *Catecisme* 1960.

¹² Cf. Concili II del Vaticà, const. *Dei Verbum* 15.

¹³ Joan Pau II, enc. *Veritatis splendor* 24. Cf. sant Tomàs d'Aquino, *Summa Theologiae* 1-2 q.106 a.1 c. i ad 2.

¹⁴ Cf. sant Tomàs d'Aquino, *Summa Theologiae* 1-2 q.108 a.1.

¹⁵ Cf. sant Tomàs d'Aquino, *Summa Theologiae* 1-2 q.95 a.2; *Catecisme* 1959.

¹⁶ Cf. Joan Pau II, enc. *Evangelium vitae*, 25-III-1995, 71.

- 1) les que prohibeixen fer alguna cosa que per als ciutadans és moralment obligatòria o que manen fer alguna cosa que no es pot fer sense cometre una culpa moral;
- 2) les que lesionen positivament els béns que pertanyen al bé comú o els priven de la tutela deguda: la vida, la justícia, els drets fonamentals de la persona, el matrimoni o la família, etc.;
- 3) les que no són promulgades legítimament;
- 4) les que no distribueixen de manera equitativa i proporcionada entre els ciutadans les càrregues i els beneficis.

Les lleis civils injustes no obliguen en consciència; al contrari, hi ha obligació moral de no complir-ne les disposicions —sobretot si són injustes per les raons indicades en 1) i 2)—, de manifestar-hi el propi desacord i de tractar de canviar-les quan sigui possible o, almenys, de reduir-ne els efectes negatius. De vegades caldrà recórrer a l'objecció de consciència (cf. *Catecisme* 2242-2243)¹⁷.

5. Les lleis eclesiàstiques i els manaments de l'Església

Per salvar els homes, Déu també ha volgut que formin una societat¹⁸: l'Església, que Jesucrist ha fundat i ha dotat de tots els mitjans per complir el seu fi sobrenatural, és a dir, és la salvació de les ànimes. Entre aquests mitjans hi ha la potestat legislativa, que tenen el romà pontífex per a l'Església universal i els bisbes diocesans —i les autoritats que hi són equiparades— per a les seves pròpies circumscripcions. El Codi de Dret Canònic conté la majoria de les lleis d'àmbit universal. Hi ha un codi per als fidels de ritu llatí i un altre per als de ritu oriental.

Les lleis eclesiàstiques originen una autèntica obligació moral¹⁹, que serà greu o lleu segons la gravetat de la matèria.

Els manaments més generals de l'Església són cinc: primer, oir missa entera els diumenges i les altres festes de precepte i no fer treballs servils (cf. *Catecisme* 2042); segon, confessar almenys una vegada a l'any, i en perill de mort i si s'ha de combregar (cf. *Catecisme* 2042); tercer, combregar per Pasqua florida (cf. *Catecisme* 2042); quart, abstenir-se de menjar carn i dejunar els dies establerts per l'Església (cf. *Catecisme* 2043); cinquè, ajudar l'Església en les seves necessitats (cf. *Catecisme* 2043).

6. La llibertat i la llei

Determinades maneres de plantejar els assumptes morals suposen que les exigències ètiques contingudes en la llei moral són externes a la llibertat. La llibertat i la llei semblen llavors realitats que s'oposen i que es limiten recíprocament: com si la llibertat comencés on acaba la llei i viceversa.

La realitat és que el comportament lliure no procedeix de l'instint o d'una necessitat física o biològica, sinó que el regula cada persona segons el coneixement que té del bé i el mal: realitza lliurement el bé que la llei moral conté i evita lliurement el mal que es coneix per la mateixa llei.

La negació del bé que es coneix per la llei moral no és la llibertat, sinó el pecat. El que s'oposa a la llei moral és el pecat, no la llibertat. Certament la llei indica que cal corregir els desitjos de realitzar les accions pecaminoses que una persona pot

¹⁷ Cf. Joan Pau II, enc. *Evangelium vitae* 72-74.

¹⁸ Cf. Concili II del Vaticà, const. *Lumen gentium* 9.

¹⁹ Cf. Concili de Trento, *Cànons sobre el sagrament del Baptisme* 8: DS 1621.

experimentar: els desitjos de venjança, de violència, de robar, etc. Però aquesta indicació moral no s'oposa a la llibertat, que mira sempre perquè les persones afirmen lliurement les coses bones, ni suposa tampoc una coacció de la llibertat, que sempre conserva la trista possibilitat de pecar. «Obrar malament no és cap alliberament, sinó una esclavitud [...]. Potser manifestarà que s'ha comportat d'acord amb les seves preferències, però no aconseguirà de pronunciar la veu de la veritable llibertat, per tal com s'ha fet esclau d'allò que ell mateix ha decidit, i s'ha decidit per la cosa pitjor, per l'absència de Déu, i allí no hi ha llibertat»²⁰.

Una qüestió diferent és que les lleis i reglaments *humans*, a causa de la generalitat i la concisió dels termes amb què s'expressen, en algun cas particular poden no ser un fidel indicador del que una persona determinada ha de fer. La persona ben formada sap que en aquests casos concrets ha de fer el que coneix amb certesa que és bo²¹. Però no hi ha cap cas en què sigui bo realitzar les accions intrínsecament dolentes prohibides pels preceptes negatius de la llei moral natural o de la llei divinopositiva (adulteri, homicidi deliberat, etc.)²².

7. La consciència moral

«La consciència moral és un judici de la raó pel qual la persona humana reconeix la qualitat moral d'un acte concret que farà, fa o ha fet» (*Catecisme* 1778). La consciència formula «l'obligació moral tenint en compte la llei natural: és l'obligació de fer el que l'home, mitjançant l'acte de la seva consciència, coneix com un bé que li és assenyalat aquí i ara»²³.

La consciència és «la norma pròxima de la moralitat personal»²⁴; per això, quan s'actua contra la consciència es comet un mal moral. Aquest paper de norma pròxima pertany a la consciència, no perquè sigui la norma suprema²⁵, sinó perquè té per a la persona un caràcter últim ineludible: «el judici de la consciència mostra “en última instància” la conformitat d'un comportament respecte a la llei»²⁶. Quan la persona jutja amb seguretat, després d'haver examinat el problema amb tots els mitjans a la seva disposició, no existeix una instància ulterior, una consciència de la consciència, un judici del judici, perquè altrament es procediria fins a l'infinit.

S'anomena *consciència recta o veritable* la que jutja amb veritat la qualitat moral d'un acte, i *consciència errònia* la que no arriba a la veritat, ja que considera com a bona una acció que en realitat és dolenta, o viceversa. La causa de l'error de la consciència és la *ignorància*, que pot ser *invencible* (i inculpable), si domina fins a tal punt la persona que no queda cap possibilitat de reconèixer-la i allunyar-la, o *vencible* (i culpable), si es pot reconèixer i superar, però hi roman perquè la persona no vol posar els mitjans per superar-la²⁷. La consciència culpablement errònia no excusa de pecat, i fins i tot el pot agreujar.

La consciència és *certa* quan emet el judici amb la seguretat moral de no equivocar-se. Es diu que és *probable* quan jutja amb el convenciment que hi ha una certa probabilitat d'equivocar-se, però que és més baixa que la probabilitat d'encertar. Es diu que és

²⁰ Sant Josepmaria, homilia «La llibertat, un do de Déu», a *Amics de Déu* 37.

²¹ Cf. sant Tomàs d'Aquino, *Summa Theologiae* 1-2 q.96 a.6 i 2-2 q.120.

²² Cf. Joan Pau II, enc. *Veritatis splendor* 76, 80, 81, 82.

²³ Joan Pau II, enc. *Veritatis splendor* 59.

²⁴ *Ibid.*, 60.

²⁵ Cf. *ibid.*, 60.

²⁶ *Ibid.*, 59.

²⁷ Cf. *ibid.*, 62; Concili II del Vaticà, const. *Gaudium et spes* 16.

dubtosa quan se suposa que la probabilitat d'equivocar-se és igual o més elevada que la d'encertar. Finalment s'anomena *perplexa* quan no s'atreveix a jutjar, perquè pensa que és pecat tant realitzar un acte com ometre'l.

A la pràctica s'ha de seguir només la *consciència certa i veritable* o la *consciència certa invenciblement errònia*²⁸. No s'ha d'actuar amb consciència dubtosa, sinó que cal sortir del dubte resant, estudiant, preguntant, etc.

8. La formació de la consciència

Les accions moralment negatives que es realitzen amb ignorància invencible són nocives per al qui les comet i potser també per a d'altres, i en tot cas poden contribuir a un enfosquiment més pregon de la consciència. Per això es tan imperiosa la necessitat de formar la consciència (cf. *Catecisme* 1783).

Per formar una consciència recta és necessari instruir la intel·ligència en el coneixement de la veritat —per a la qual cosa el cristià compta amb l'ajuda del magisteri de l'Església—, i educar la voluntat i l'afectivitat mitjançant la pràctica de les virtuts²⁹. És una tasca que dura tota la vida (cf. *Catecisme* 1784).

Per formar la consciència són especialment importants la humilitat, que s'adquireix vivint la sinceritat davant Déu, i la direcció espiritual³⁰.

Ángel Rodríguez Luño

Bibliografia bàsica

Catecisme de l'Església catòlica 1730-1742, 1776-1794 i 1950-1974.

Joan Pau II, enc. *Veritatis splendor*, 6-VIII-1993, 28-64.

Lectures recomanades

Sant Josepmaria Escrivà, homilia «La llibertat, un do de Déu», a *Amics de Déu* 23-38.

J. Ratzinger, «Conciencia y verdad», a id., *La Iglesia: una comunidad siempre en camino*, Ediciones Paulinas, Madrid 1992, p. 95-115.

E. Colom, A. Rodríguez Luño, *Elegidos en Cristo para ser santos. Curso de teología moral fundamental*, Palabra, Madrid 2000, p. 269-289, 316-332, 348-363, 399-409 i 430-434.

²⁸ La consciència certa invenciblement errònia no és una regla moral de manera absoluta: només obliga mentre roman l'error. I ho fa no pel que és en si mateix: el poder obligatori de la consciència deriva de la veritat, per la qual cosa la consciència errònia pot obligar només en la mesura que subjectivament i invenciblement se la considera veritable. En matèries molt importants (homicidi deliberat, etc.) és molt difícil l'error de consciència inculpable.

²⁹ Cf. Joan Pau II, enc. *Veritatis splendor* 64.

³⁰ «La tasca de direcció espiritual s'ha d'orientar sense dedicar-se a fabricar criatures que estiguin mancades de judici propi i que es limitin a executar materialment allò que un altre els diu; al contrari, la direcció espiritual ha de tendir a formar persones de criteri. I el criteri suposa maduresa, fermesa de conviccions, coneixement suficient de la doctrina, delicadesa d'esperit, educació de la voluntat» (sant Josepmaria, *Converses amb monsenyor Escrivà de Balaguer* 93).